

Szabadka a hódoltság korában

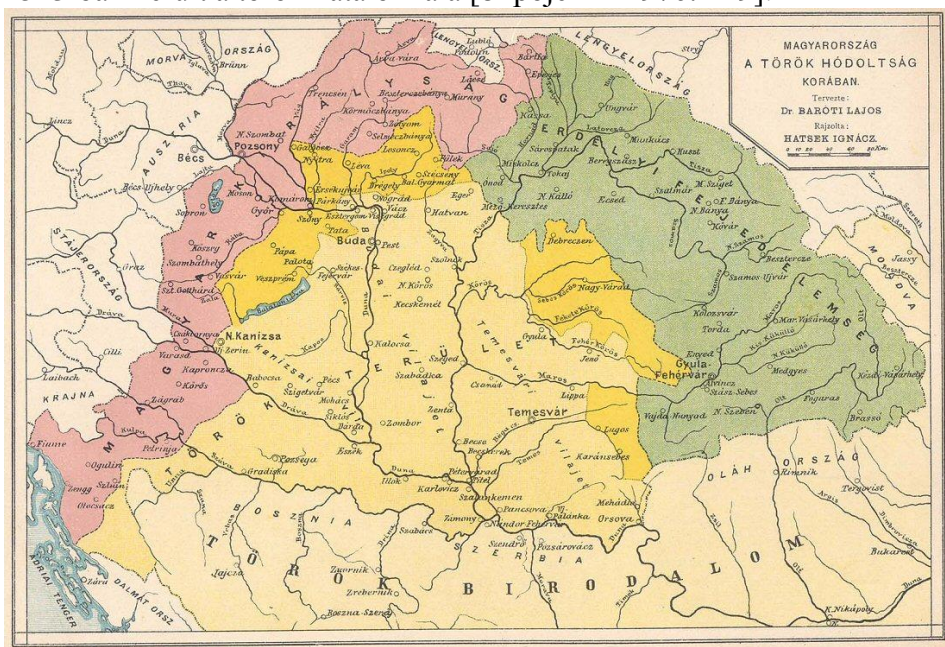
Buda 1541. évi elfoglalásával Magyarország jelentős része az Oszmán Birodalomnak hódolt be. Az akkori középkori önálló Magyar Királyság területe a török uralom alatt egészen 1683-1699-ig, a nagy bécsi háborúig, illetve a karlócai békéig török kézen maradt.

Az új elfoglalt területek a budai vilajethez (beglerbegluk) tartoztak. A budai vilajet mellet egri, érsekújvári és váradi vilajetek is léteztek. A budai beglerbeg (tör. *beğlerbeğ*, magyarul a *bégek bége*) 1623-tól a vezir címét is viselte. Miden vilajethez, így a budaihoz is, több szandzsák tartozott. A szandzsák egy közigazgatási egység volt, amely korábról származott, abból az időből, akkor amikor az Oszmán Birodalom csak egy határtartomány volt. Abban az időben a terület a szultán és a fiai között került felosztásra. A szandzsák élén a szandzsákbég állt, aki a szultántól kapott *zászlót* (török nyelven *sancak*). E szandzsák/zászló gyakorlatilag a hatalom jelképe volt. A szandzsák-bég mellett a kádik is léteztek, akik a szandzsákbég működését ellenőrizték. A kádi az araboknál és a törököknél a bírót jelentették. A kádiknak más kötelezettségeik is voltak, pl. adót vetettek ki vagy katonákat mozgósítottak. A török katonaság legfontosabb része a szpáhik, azaz a lovasság volt. A szpáhik birtokai alapján, a timárok, szerint az egész török feudális rendszert a *timári rendszernek* nevezték. (Рокаи et. al. 2002: 214-215; Иналцик 1974: 147-153] A szandzsák másik neve *liva*, és azért a szandzsákbéget *mirlivának* is nevezték. [Bayerle 1997: 110]

* Mgr. Stojkovski Boris, egyetemi tanársegéd, Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Történettudományi Tanszék, Újvidék

E tanulmány a Szerbiai Oktatási és Tudományügyi Minisztérium 177002 sz. *Војвођански простор у контексту европске историје (A Vajdaság terület az európai történet kontextusában)* kutatási projektje, illetve a Vajdaság Autonóm Tartomány Tudományos és Technológiai Fejlesztési Titkárságnak *Средњовековна насеља на тлу Војводине. Историјски процеси и догађаји (Középkori települések Vajdaságban. Történelmi folyamatok és események)* kutatási projektje (határozat sz. 114-451-2216/2011) keretében készült.

Ugyanaz történt a budai vilajettel és a részeivel is. E szandzsákon belül kialakították a szegedi szandzsákot. E szandzsák megalakulásának időpontja vitatott, még 1541-ben történt meg [Зиројевић 1970: 21], hiszen már 1542-1543-ból van adatunk az első szegedi szandzsákbégről, akit Dervis-bégnek hívtak [Vass 1980: 24; Magyar 1996: 67-68]. 1596-ban megalakult az egri vilajet, majd ezt követően a füleki, hatvani, szolnoki és végül a szegedi szandzsák [Зиројевић 1970: 21-22]. Az utóbbin belül a törökök kialakították a szabadkai náhijet is. Szabadka a náhije központja volt az egész török uralom alatt, állandó várórséggel. A város 1543-ban került a török hatalom alá [Зиројевић 1976: 119].

Magyarország a hódoltság korában

A szegedi szandzsáknak kialakulásakor hét náhijeja volt: Szeged, Vásárhely, Kalocsa, Solt, Bács, Zombor és Titel. Szabadka abban az időben csak a várak között számított jelentősnek. Az új náhije székhelyévé vélelmezhetően már II. Szelim szultán uralkodása idején, de legkésőbb 1570. és 1578. között vált [Зиројевић 1970: 21; Magyar 1996: 68].

Ettől a korszaktól kezdve beszélhetünk a szabadkai náhijéről. A legfontosabb források témánkhoz a török leírások, a defterek, azaz az

adóösszeírások. Az első defter a hidzsra utáni 923/924. évből származik, azaz a mi időszámításunk szerint az 1545. március 14. és 1546. március 2. közötti időszakból. Abban az időben Szabadkán 24 musztahfiz élt. A szabadkai vár élén egy Ahmed nevű dizdár állt, akinek a napi jövedelme 20 akce volt. A helyettese, kethüda Husein Ahmet volt, napi 15 akce jövedelemmel. Kaszim és Durak Mustafa szerbölük voltak, napi 8, illetve 6 akce jövedelemmel. Kaszim alatt 9 katona állt, Durak Mustafa alatt pedig, 11 ember [Defterek 1886: 49; Стојковски 2010: 186]. A mustahfizok (muhafiz szóból ered) a várkapitány őrzői voltak. A dizdár elnevezés magát a várkapitányt jelölte. A mustahfiz klasszikus katonát is jelentett [Bayerle 1997: 120, 125; Halasi-Kun 1964: 63; McGowan 1983: 531]. A szerbölükek, a bölükek (kisebb katonai egység) élén álltak. [McGowan 1983: 534].

A következő defter időszámításunk szerint 1551-1552-ben, ill. a hidzsra utáni 929/930. évből az iszlám időszámítás szerint. E szerint Szabadka várnak 22 musztahfiza volt, Ahmed Ali várkapitánnyal az élén, akinek egy bizonyos Haszán volt a helyettesének. Két bölük maradt, kilenc-kilenc emberrel. Pervane Kul és Ibráhim a bölükök vezérei voltak. A jövedelmeik hasonlóak voltak mint az előző leírásban. Ez a defter tüzérségi egységgel is rendelkezett (*tobci cemaat-i*), Hasan Jusuf és Teszvidzs Adem katonákkal [Defterek 1886: 71; Стојковски 2010: 186] E várkatonák száma a következő 1556-1557-es. defterben is ugyanaz maradt. Dizdárnak és kethüdának (dizdár helyettese) is neve Ferhad volt. Tüzérség is maradt e leírás szerint, de a tüzérek neve ismeretlen [Defterek 1886: 98; Стојковски 2010: 186]. 1558-1559-ben, a következő török defter szerint 24 várkatoná laktak városunkat, Ferhad Behadiral az élén [Defterek 1886: 122; Зиројевић 1976: 119; Стојковски 2010: 186].

A következő évben, az oszmán szultán Kanunnámát adott ki a Szegedi szandzsákra. E törvény rendelkezett a külön adókról (pl. hídadó, usur, stb.), amelynek alapján ezeket a szpáhik szedték be a lakosságtól [Чолић 1989: 91-100; Чолић 2005: 141-148]. Feltételezhető hogy Szabadkán is ugyanez történt.

1568 és 1570 között Szabadkán a musztahfizok mellett ülüfedzsik, azaz fariszok is éltek. E lovasság élén Bajazid-aga állt. Velics Lajos szerint összesen 78 török katona volt a szabadkai várban [Defterek 1886: 202; Стојковски 2010: 187]. Zirojevity Olga, az egyik legismer-

tebb szerb turkológus szerint pedig 41 musztafiz és 71 farisz élt Szabadkán abban az időben [Зиројевић 1976: 119]. A lovasok száma a szabadkai várban a következő 1573-1574. török defter szerint megnőtt. Teszvidzs aga főparancsnok alatt összesen 91 farisz állt, a szegedi várban pedig csak 48 [Defterek 1886: 265; Iványi 1892: 14; Стојковски 2010: 187]. A hetvenes évek végén, a várkatonaság száma 52 volt. A dizdár neve-Mustafa Hersek, míg kethüda neve pedig Ahmet Abdullah volt. A szerbölük élén Timur Hasan állt. A tüzérség főparancsnokát, Naszuh Mehmetnek hívták. E török leírásban a *Sobotka* (صوبوتقة) nevet találjuk városunkról. [Зиројевић 1976: 119; Halasi-Kun 1964: 19]

A XVI. század nyolcvanas éveiből több új adatot találunk városunkról a török uralom alatti korból. 1588-1589-ben Szabadkán 80 török lovas és 31 emberből álló hajóhad állomásozott, akik közül öt volt török. Egy másik keresztény forrás szerint, abban az időben Szabadkán is voltak janicsárok. E legjobb török katonák száma a XVI. század végen 40 volt, és ez az egyik első említés a janicsárokról vidékünkön. [Зиројевић 1976: 119]

Szabadkán abban az időben 49 ház volt, 1590-1591-ben viszont már 63 ház, amelyek összeírását a török defterekben találhatjuk meg. A városban alajbeg is élt, aki nem csak a várost igazgatta, hanem a környéket is. Az alajbeg kezében volt pl. Tompa, Ludas, Tavankut, Bajmok és más falvak Szabadka környékéről. [Iványi 1886: 60, 70; Magyar 1996: 69-70] Ezekben a falvakban az ún. *új lakosság*, azaz a szerbek kezdtek letelepedni Jovan Nenada mozgalmának bukása után. [Iványi 1886: 60-61, 70, 75-76; Стојковски 2010: 187] Ha jobban megnézzük a lakosok nevét az összeírásokban, szinte csak szerb keresztneveket láthatunk. [Káldy-Nagy 2008: 138-151; Стојковски 2010: 187] Ezek a falvak között akad olyan is, amely a szultánnak, vagy más tisztviselőnek adózott. Így a török császárnak Madars volt a birtoka, 135.000 akese jövedelemmel. Topolya, Csantavér és Tavankut, pedig egy Mehmed nevű ember igazgatása alá tartozott, Nagyfény viszont a szabadkai musztafizok timára volt. [Káldy-Nagy 2008: 139-140, 143, 146, 152, 156; Стојковски 2010: 187]

A magyar lakosság nagy részben elhagyta a várost, de több tanyai szállás birtokosa között a török defterekben találunk magyar nemzetiségű tulajdonosokat is. Ezek a szállások majdnem, hogy biztos, idővel elpusztultak és Káldy-Nagy Gyula tanár úr szerint, e nevek a régi birto-

kosokra vonatkoztak. [Káldy-Nagy 2008: III, 137; Стојковски 2010: 187-188] Török forrásokból tudjuk, hogy a vásári nap péntek volt és nagyobb vásárok voltak még Szabadkán, (Szent) István napján (december 26-án), a Szent Kereszt napján (szeptember 14-én) és Lázár szombaton, valamint a Virágvasárnap előtti napon. [Halasi-Kun 1964: 20; Стојковски 2010: 188]

Számunkra érdekes az is, hogy volt-e az akkori Szabadkán dzsámi, azaz mecset? A defterek, sem más török írások ezt nem említik. Viszont egy 1628-1629. évi szegedi szandzsáki összeírás szerint a törökök a várban építettek egy dzsámit. Öt ember szolgált a mecsetben, és ebből feltételezhetjük, hogy közöttük bizonyosan volt egy imám (pap), müezzin (egy pap aki imádságra hívott), vagy kátib (hasonló mint az olvasókanonok, persze csak a muzulmánoknál). Vagy pedig mind a három és a többiek. A források nem tartalmaznak közelebbi adatokat. [Defterek 1886: 432; Стојковски 2010: 188]

A legismertebb török és az egyik leghíresebb világutazó a történelemben, Evlia Cselebi volt, aki városunkat is meglátogatta. Híres művében, a *Seyahatnamesi*-ben sok érdekes dolgot írt Szabadkáról, de ezek többsége, sajnos, nem igaz, azaz túlzó. Szabadka város története Evlia Cselebi művében csodálatos, de nem hiteles. Ő írta pl. azt, hogy a várost *a szerb bánok hercege*, Bocskay alapította meg. Emellett pedig említi egy keresztény vár ostromát 1594-ben és a muzulmánok menekülését Pestre, ahova egy dizdár kosa is menekült. Szabadka, Evlia szerint, egy janicsár székhelye, és ezek a janicsárok harcoltak egy Telenosz nevű magyar uralkodóval. Egyes kutatók szerint Telenos személyében, I. Lipót császárt kell keresni. Cselebi is említi a citadellát, a városi bírót, a városi mestert, az építészt (mimaraga), és több más tisztviselőt, akik adószedéssel vagy más tevékenységgel foglalkoztak. A Citadellán Cselebi 40 házat és a dzsámit látta. Szerinte, a Citadella egy tó partján feküdt. A külső városban (a Citadella környéke) 140 házat említ Evlia Cselebi. A Citadella talán a török előtti korszakból származik, és egy más korabeli forrás, amint már láttuk, a dzsámit is említi. [Evljā Čelebī 1979: 537-538; Зиројевић 1970: 22; Зиројевић 1976: 119; Magyar 1996: 69-70; Стојковски 2010: 188]

A török uralom végén Szabadka már egy nagyon fontos város lett. 1677-ben Hajdar-bég írt magyar nyelven egy levelet Koháry Istvánhoz, Fülek várkapitányához, hogy az ne büntesse meg a nagyfényi job-

bágyokat, mert szegények és emiatt nem kellene adót fizetniük. [Magyar 1996: 69-70] A szegedi alajbeg Hasan is írt levelet, méghozzá Kecskemét és Kőrös elöljáróihoz 1686-ban, a „*két okos emberről*”, akiket el kell küldeni Budára, majd onnan utána a német táborba Szolnokra. [Iványi 1892: 14-15]

A török uralomról Szabadkán, sajnos kevés adattal rendelkezünk. Több magyar történetírónál is megtalálhatjuk, hogy a török uralom inkább csak katonai volt, és nem volt befolyása a magyar, szerb (szláv) és más lakosságra. [Halasi-Kun 1964: 1-2; Fekete 1949: 733-735; 739] Persze, ez nemigen felel meg a valóságnak. A korabeli források többsége, elsősorban a defterek, nem említenek több török civil tisztségviselőt, vagy pedig más török polgári elöljárót. Ezekről először Evlia Cselebi írt, mintahogyan egy más forrásban szó esik arról az öt emberről, akik majdnem biztosan dzsámiban működtek. Ebből következik, hogy legalább vallási tisztségviselők is éltek a katonaság mellett Szabadkán a hódoltság korában. Viszont ha összehasonlítsuk a török közigazgatást Szabadkán és máshol, arra a következtetésre juthatunk, hogy sok civil tisztviselő is lakott Szabadkán a török korban. A városnak volt főtere, piaca, bírósága és, ami a legfontosabb, városi polgári igazgatása. Kétségtelenül a katonákból több volt, akik az Oszmán Birodalomnak fontosabbak voltak, de civilek is és egyházi személyek is éltek a várban, ill. a városban. [Стойковски 2010: 18]

Szabadka helytörténetéről a középkor végéről és a kora újkorból sajnos nem sok adat maradt fenn. A török defterek a legfontosabb források a hódoltság-kori Magyarországról, és ez esetben Szabadkáról is. Azért nagyon fontos ezeket az adatokat összegyűjteni és ezek alapján képet kialakítani arról hogyan nézett ki Szabadka a hódoltság korában, vagy legalább is megkísérelni ezt. A fennmaradt adatokból azért világosan látszik, hogy városunk nem csak egy vár volt a török várrendszerben, hanem egy fontos település is abban a korban. A város környéke gazdasági szempontból fontos volt, mert jelentős jövedelmet hozott magának a szultánnak is, de más török birtokosnak is.

A mai szabadkai ferences templom, ahol egykor török-kori vár állt

Felhasznált irodalom:

1. Bayerle, Gustav. *Pashas, begs and effendis. A historical dictionary of titles and terms in the Ottoman Empire*. Istanbul: 1997.
2. Чолић, Љиљана. Прилог изучавању историје Сомбора на основу два турска дефтера из XVI века. *Зборник Матице српске за историју* бр. 39 (1989): 91-100.
3. Чолић, Љиљана. *Османска дипломатика са палеографијом*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2005.
4. Evlija Čelebi. *Putopis. Odlomci o jugoslovenskim zemljama*, preveo Hazim Šabanović. Sarajevo: Veselin Masleša, 1979.
5. Fekete, L. Osmanli Türkler ve Macarlar, 1366-1699. *Belleten* cilt 13, Sayı 52, 1949:
6. Halasi-Kun, T, Sixteenth-century turkish settlements in southern Hungary. *Belleten* cilt 28, Sayı 109 (ocak 1964): 1-72.

7. Иналцик, Халил. *Османско царство. Класично доба 1300-1600*. Београд: Српска књижевна задруга, 1974.

8. Iványi, István. *Szabadka szabad királyi város története. I rész*. Szabadka: Bittermann József Könyvnyomda, 1886.

9. Iványi, István. *Szabadka szabad királyi város története. II rész*. Szabadka: Bittermann József Könyvnyomda, 1892.

10. Káldy-Nagy, Gyula. *A Szegedi szandzsák települései, lakosai és török birtokosai 1570-ben*. Szeged: Csongrád Megyei levéltár, 2008.

11. *Magyarországi török kincstári defterek I. kötet*, fordította Velics Lajos. Budapest, 1886.

12. Magyar, László. *Városigazgatás*, in: *Szabadka igazgatástörténetéből 1428-1918 (a polgármesterek névjegyzékkel 1796-1996). Tanulmányok, dokumentumok*. Szabadka: Pannon press, 1996.

13. McGowan, Bruce. *Sirem sancağı mufassal tahrir defteri*. Ankara: Türk tarih kurumu, 1983.

14. Рокаи Петар, Ђере Золтан, Пал Тибор и Касаш Александар. *Историја Мађара*. Београд: СЛИО, 2002.

15. Стојковски Борис. *Суботица под османском управом*. *Рад Музеја Војводине* 52 (2010): 185-190.

16. Vass, Előd. *Kalocsa környékének török kori adóösszeírásai*. Kalocsa: Városi tanács, 1980.

17. Зиројевић, Олга. *Управна подела данашње Војводине и Славоније у време Турака*. *Зборник матице српске за историју* бр. 1 (1970): 11-26.

18. Зиројевић, Олга. *Турска утврђена места на подручју данашње Војводине, Славоније и Барање*. *Зборник Матице српске за историју* бр. 14 (1976): 99-143.